

Надибська О.Я.

УДК 17:165.000167/168(081)

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Постановка проблеми. Значне розширення методології пізнання соціальних процесів безпосередньо пов'язане з акцентуванням уваги широкого кола дослідників цих проблем на необхідності застосування дедалі новіших форм і методів пізнання. Спектр методологічних проблем сучасного пізнання є доволі широким, однак це не означає, що в методології наукового пошуку людство досягло абсолюту, а тим більше в аналізі соціального буття людства.

Дослідження методології соціальних явищ та процесів, також і соціальних пріоритетів ґрунтується в цілому на понятті «соціальне пізнання», що потребує врахування його «двох основних аспектів, – зазначає Володимир Кохановський, – а) будь-яке пізнання є соціальним, оскільки воно виникає й функціонує в суспільстві й є детермінованим соціально-культурними причинами. У цьому широкому сенсі будь-які форми пізнання є гуманітарними, тобто пов'язані з людиною; б) одна з форм пізнавальної діяльності – вивчення соціальних процесів та явищ (суспільства, культури, людини) – на відміну від двох інших форм: пізнання природи (природознавство) та самого пізнання, мислення (гносеологія, епістемологія, логіка, когнітологія, філософія)» [5, с. 15].

Поза сумнівом, дослідження соціальних пріоритетів з позиції другого аспекту потребує конкретного й повного аналізу їх методологічного інструментарію. Це поняття спочатку вживалося в співтоваристві представників різноманітних філософських дисциплін, орієнтованих на розмірковування пізнавальних процесів у науці (філософії науки, гносеології, методології й логіки наукового пізнання). Воно, насамперед, містило у своєму змісті зазначені рефлексивні системи, а також вироблені представниками конкретних наук методики й «техніки» дослідницької роботи.

Виходячи з цього застосування системно-структурного аналізу як методології дослідження соціальних пріоритетів є достатньо актуальним, оскільки надає можливість цілісного пояснення цих ступенів суспільного прогресу, що є метою даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що найбільш відомими теоріями системного аналізу є праці Михайла Месаровича, Ясухіко Такахари, Карла Людвіга фон Берталанфі, Валерія Сагатовського, Вадима Садовського, Ігоря Блауберга, Еріка Юдіна, Ірини Сарасвої, Авеніра Уйомова, Юніра Урманцева, Арнольда Цофнаса. Критерій розмежування цих праць полягає в класифікації атрибутивних і альтернативних параметрів загальної теорії систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний методологічний інструментарій наукового дослідження будь-яких природних і соціальних явищ і процесів розуміється у двох аспектах. По-перше, у вузькому – для визначення засобів і методів дослідження. Тут до інструментарію належать: матеріальні (прилади, вимірювальні засоби, експериментальні прилади й ідеальні (наглядні абстрактні конструкції), а також сукупність загальнологічних прийомів і методів емпіричного та теоретичного знання. У цьому випадку до обсягу його змісту разом із засобами й методами включаються такі форми знання, які фіксують результати дослідження (гіпотеза, поняття, принцип, закон, теорія, а також форми передумовного знання (наукова картина реальності, що досліджується, ідеали й норми дослідження, стилі наукового мислення).

Історично вихідним був другий аспект, його актуальність відзначалася в періоди, коли наука переходила до пізнавального освоєння об'єктів з більш якісно складною системною організацією, і було необхідно зробити переключення системи пізнавальних засобів на більш високий рівень. Це було характерне для всіх етапів розвитку пізнання, особливо для сучасного, що зазнає впливу з боку сфери людської діяльності, в яких результати науки знаходять найбільш широке застосування й зростаючий попит (матеріальне виробництво, управління, охорона довкілля, охорона здоров'я, освіта та ін.). Із цим пов'язане виникнення технологічного напрямку цілей і завдань наукових досліджень. Їх результати розглядаються, насамперед, як виробничі, соціальні, управлінські, освітні, політичні й інші технології. Поряд з класичними вимогами щодо виявлення структури, закони функціонування й розвитку об'єктів, що досліджуються, наукові дослідження дедалі частіше регламентуються вимогами знайти спосіб, як їх «спрямовано змінити», сконструювати, «осмислено відтворити», «побудувати в заданих умовах». Об'єкти, що розглядаються, структуруються, виходячи зі специфічних конкретних людських потреб і практичних цілей, а також індивідуальних психологічних особливостей людей, які приймають рішення.

Зазначені тенденції призводять до необхідності розробляти засоби й методи дослідження, адекватні характеру системної організації пізнавальних об'єктів і процесів, а також більш детально досліджувати співвідношення класичних форм відображення знання та їх аналогів сучасної постнекласичної науки (апроксимація, комп'ютерний опис, історична реконструкція та ін.). На сьогодні відбуваються процеси, викликані опозицією традиційного технологічного орієнтування цілей і завдань науки, які можна назвати цілісним переключенням її дослідницького інструментарію, оскільки трансформується (якісно оновлюється) практично весь набір наукових засобів і методів.

Претенціозний інструментарій наукового дослідження, що постійно розвивається, вимагає осмислення дій щодо його утворення (розширеного відтворення) та ефективного застосування. Цим зумовлена наявність у сфері наукового пізнання особливого роду діяльності, під чим розуміється вироблення знань про засоби його регуляції й рефлексивного осмислення, тобто засоби, що забезпечують відтворюваність і регуляцію пізнавальних дій у науковій формі, а також обґрунтованість і достовірність отриманих знань.

Розглянемо, у чому ж полягає суть системно-структурного аналізу, і якою є його специфіка в поясненні суті соціальних пріоритетів?

Системно-структурний аналіз соціальних пріоритетів дозволяє у процесі дослідження побудувати їх конструкції в різних аспектах. Це, насамперед, онтологічний аспект: по-перше, дослідження суті й змісту пріоритетів у контексті соціального буття, аналіз їх різноманітних елементів і взаємодія між собою й з іншими елементами та умовами соціального середовища. По-друге, гносеологічний аспект: він відображає дослідження принципів, законів і закономірностей формування пріоритетів, їх специфіку, умови функціонування й зв'язок з попередніми соціальними пріоритетами. По-третє, праксеологічний аспект: він досліджує шляхи перетворення й оптимізації соціальних пріоритетів, їх внутрішній матеріальний і духовний світ, закономірності розвитку, оскільки вони відображають соціальне буття самого соціуму. По-четверте, аксіологічний аспект: саме він визначає головні цінності соціальних пріоритетів, духовно-моральні орієнтири їх буття й розвитку, а також теорії й практику становлення й обґрунтування цих пріоритетів. Проте ядром тут виступає світоглядний аспект, оскільки він відображає формування життєвих орієнтирів, і прогнозується шляхи їх реалізації.

Методологія системного аналізу потребує, насамперед, аналізу поняття «соціальний пріоритет», причому внутрішнього. Системність у філософському розумінні й поясненні структури й змісту цієї категорії необхідно розуміти в широкому всеосяжному аспекті, як метатеорію й метаструктуру суті соціальних пріоритетів.

Системний аналіз є однією з доволі нових методологій, що виникла в 60-х роках ХХ ст. Здійснені дослідниками спроби впорядкувати принципи системного аналізу, врешті-решт, знайшли своє відображення у виникненні низки варіантів загальної теорії систем.

Причина популярності системно-структурного аналізу пояснюється, зокрема, специфікою ситуації, що склалася в науці в середині ХХ ст. У цей час, як зазначає Анатолій Рапопорт, склалася ситуація «методологічної кризи: багатство приватно наукових методів і приватно наукових мов формалізму, які можуть бути застосовані у вузькій галузі [7, с. 55]. Звичайно, Анатолій Рапопорт не є першим, хто вказав на цю особливість науки. Казимир Айдукевич ще у 20-ті роки ХХ ст. висунув гіпотезу про «несумірність відкриттів, отриманих у різних галузях наукового знання, вказуючи на те, що вони застосовують різні мови опису, а отже, кодують отриманий результат таким чином, що його не можна співвіднести з результатами інших наук. У результаті з'являється ізольоване, непорівняне знання» [1, с. 243].

Проте спеціалізація наукового знання, що виникла, спричинила розрив не лише між науками, а й між розділами окремих наук. Виникла проблема класифікації наук, яка була відносно вирішена Боніфатієм Кедровим у його праці «Классификация наук» [4].

Спочатку системний підхід був застосований у математиці, техніці й біології, що дозволило називати їх у подальшому трьома джерелами системно-структурного аналізу. Однак у подальшому виявилось, що системний підхід можна застосовувати й до гуманітарних наук, в яких формалізація раніше вважалася неможливою. А саме можливість формалізації є передумовою розвитку науки, оскільки забезпечує точність і загальну значимість знання.

Специфіка системного підходу визначилася з того часу, коли було доведено, що сукупність частин не завжди є рівною цілому. Ігор Блауберг та Ерік Юдін зазначають, що «системний підхід впливає з того, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями елементів, що складають його, а корениться, насамперед, у характері зв'язків та відносин між певними елементами. Вирішення проблеми полягає в повному й несуперечливому охопленні всіх цих типів зв'язків» [3, с. 168].

Отже, спочатку загальна теорія систем будувалася як теорія, що вивчає зв'язки між елементами об'єкта. Тому головними методологічними умовами були: «постановка проблеми цілісності або взаємозв'язності об'єкта, дослідження зв'язків об'єкта, виявлення структурних характеристик об'єкта та ін.» [3, с. 84].

Засновник загальної теорії системи Карл Людвіг фон Берталанфі вважав, що «системна проблематика, по суті, зводиться до обмеження застосування традиційних процедур у науці. Як правило, системні проблеми передаються в напівметафізичних поняттях і висловлюваннях, подібних, наприклад, до поняття «мерджентна еволюція» або до твердження «ціле є більшим за суму його частин», однак вони мають цілком визначене операційне значення» [2, с. 41].

Розвиваючи ідеї системного підходу, Анатолій Ракітов стверджував, що «ціле (система) не лише детермінується однозначно сукупністю його елементів або груп і не зводиться до них, а навпаки, останні детермінуються цілим, і лише в його межах отримують функціональне пояснення й підтвердження» [6, с. 54].

Однак, безумовно, найбільш поширений варіант розуміння суті системного аналізу, представлений у працях Ігоря Блауберга та Еріка Юдіна, Вадима Садовського, Валерія Сагатовського, Юніра Урманцева та інших, впливає з тези, що головне в системному підході – це вивчення не власне елементів, а зв'язків між ними.

Розроблений Авеніром Уйомовим варіант загальної теорії систем вніс новизну тим, що він є параметричним. Ця параметрична загальна теорія систем впливає з того, що головним тут виступають специфічні системні якості, тобто параметри, а точніше, зв'язки цих параметрів. Відповідно, у системі вирізняються три невід'ємні компоненти, що складають систему: Р (концепт), R (структура), m (субстрат) – їх спільна назва – дескриптори. Останнє стає основою класифікації систем. Однак і класифікація систем і класифікація параметрів системи не є прерогативою параметричної загальної теорії систем. Ці теорії мали місце в дослідженнях Юніра Урманцева, Валерія Сагатовського, Віталія Богдановича та ін. У тому ж варіанті спочатку стверджується, що параметрична загальна теорія систем методологічно найбільш

правильно розпочинає свої дослідження з класифікації систем, що виражається, насамперед, у вивченні системних параметрів.

Однак, застосовуючи системний підхід, треба, насамперед, поставити питання про адекватність методу параметричної загальної теорії систем із застосуванням до нашого дослідження, а конкретніше – про відповідність методу дослідження нашому об'єкту. Арнольд Цофнас формулює це питання наступним чином:

«1. Метод, у цьому випадку системний підхід, має бути однорідним (належати до того ж роду, відповідати його змісту) об'єкту його застосування (тобто релевантним до самого об'єкта)» [10, с. 35].

«2. Системний метод повинен мати специфічні способи отримання та обґрунтування знань, інші засоби представлення результату, ніж це має місце в об'єкті, для аналізу якого він застосовується. Тобто «адекватні один одному речі, попри те, що розглядаються в такому ж розумінні, тим не менш мають бути різними – мати різну «природу», різні субстрати» [10, с. 36].

Відповідно до нашого дослідження можна стверджувати, що філософським роздумам про соціальні пріоритети буде адекватна така з теорій систем, яка є здатною описувати їх як одиничні явища не з точки зору їх співвідношення із загальним, а саме у співвідношенні з тим, що поняття «соціальний пріоритет» виступає не як екстенціональне, а як інтенціональне, та має більший арсенал засобів свого аналізу, що виходять за межі суто інтуїтивного характеру осягнення.

Якщо застосувати до нашого дослідження варіант параметричної загальної теорії систем, тоді ми маємо з'ясувати основні її поняття, і, насамперед, такі, як система, системний параметр, концепт, структура й субстрат. Під системою, у цьому випадку, «слід розуміти будь-який об'єкт, в якому має місце будь-яке відношення, що має деяку, заздалегідь визначену властивість» [8, с. 120]. Системний параметр – це характеристика й підстава для класифікації систем. Системний параметр – це «специфічна системна властивість, якою можна охарактеризувати об'єкти, що розглядаються, лише як системи» [9, с. 49].

Як атрибутивні системи параметрів виступає сукупність внутрішніх властивостей, одним з яких володіє система. В єдності реляційних властивостей і атрибутивних параметрів розкривається суть параметричної моделі теоретизування, роз'яснення загальної картини розвитку соціального пріоритету.

Якщо під системою ми розуміємо будь-який об'єкт, якому притаманні властивості, що перебувають у певному відношенні, тоді концепт є нічим іншим, як певна властивість, заздалегідь передбачуваний зміст, заздалегідь відомі суб'єкту цілі, якась початкова інформація, існуюча для системного уявлення про предмет, на який суб'єкт, який пізнає, спирається. У нашому дослідженні соціального пріоритету як заздалегідь передбачуваний зміст виступає зміст певного пріоритету, що розкриває шлях модернізації певного соціального феномену, що прогнозує шляхи управління розвитком цього феномену. Проте це все впливає з визначених соціумом цілей, відомих суб'єкту.

Структура є системоутворюючим відношенням, однак таким, яке відповідає прийнятому концепту. У змісті пріоритету, як соціальному процесі, як концепт виступає процес пізнання суб'єктом основних законів і закономірностей суспільного розвитку, та на підставі цих знань не тільки прогнозування, а й, насамперед, обґрунтування цього пріоритету як змістоутворюючого. Структура, як системоутворююче відношення, має включати до свого змісту класифікацію соціальних пріоритетів, їх взаємозв'язок, а також засоби роз'яснення й методику обґрунтування цих пріоритетів, як об'єктивних, що відповідають дійсності.

Субстрат є тією ж річчю, у нашому випадку – соціальний пріоритет, що виступає у вигляді системи, зокрема, елементів (складних), що входять до складу соціального пріоритету.

Яким же чином, врешті-решт, слід розуміти цей метод у дослідженні соціальних пріоритетів? Глобальною системою тут виступає конкретно-історичний ступінь розвитку соціуму. Усередині цього глобального ступеню можна вирізнити підсистеми, що утворюють разом зміст глобальної системи. Цими підсистемами виступають соціальні пріоритети в галузі економіки, політики, права, релігії, освіти, екології. Сюди ж належать пріоритети, пов'язані зі збереженням миру, боротьбою з тероризмом, ліквідацією негативних наслідків сучасної науково-технічної революції, та ін. Основним відношенням тут виступає діалектичний процес взаємозв'язку соціальних пріоритетів і потреб суспільства. Перші мають логічно впливати з других. Це об'єктивна закономірність прогресивного розвитку соціуму.

Як концепт тут виступає необхідність дослідження природи й суті соціальних пріоритетів як базових, стратегічних елементів прогресивного розвитку передумов і умов функціонування пріоритетів, як життєво важливих детермінантів його буття.

Структура, як системоутворююче відношення, має містити в собі все розмаїття матеріальної й духовної культур, а також елементи, які входять до цивілізації, яка містить не лише соціальне буття самої культури, а й низку елементів, які не є властивими для культури, однак які породжені цивілізацією.

Субстратом, як було зазначено, виступає власне система, що виглядає як елементи (окремі пріоритети). Елементів у цій системі багато, проте вони відображають або змістовні, або ж організаційні функції. Прогресивне функціонування соціуму – чудовий наочний приклад взаємозв'язку пріоритетів у сфері матеріального й духовного виробництва в цілому.

Обґрунтовуючи концепт, структуру й субстрат соціального пріоритету, ми виходимо з того факту, що будь-яка системна уява – це така процедура, яка потребує свого чітко послідовного спрямованого руху: від певної властивості – концепту (P) до якогось відношення – структури (R) - до субстрату (m), за схемою: $P \rightarrow R \rightarrow m$. Системний метод досліджує, у цьому випадку, не пріоритет сам по собі, а його внутрішню

організацію в сенсі визначених задалегідь концептів, будь-якої структури та кореляторів цієї структури – субстрату системи, що відображає її елементну базу, властивості. Властивості в цьому методі розглядаються як значення атрибутивних параметрів, що вже представляють пріоритет як цілісну відкриту й унікальну систему духовного створення соціуму. Цілісність і унікальність за своїми якими є абсолютно рівноправними. Цілісність – це не є точкова властивість (тобто така, яка може або існувати, або бути відсутньою), а лінійна – вона змінюється за ступенями «до речі, ці ступені припускають, - як вважає Арнольд Цофнас, – не кількісну оцінку, що є особливо важливим при аналізі історико-культурних цінностей» [10, с. 208].

Проте, якщо цілісне в соціальному пріоритеті можна ранжувати за ступенями опанування, то унікальне – ні в якому разі, отже, питання про ступінь унікального є безглуздом. Будь-які соціальні пріоритети є унікальними в тому сенсі, що вони є неповторними. Ці пріоритети не просто дублюють один одного, а й говорити про ступінь їх унікальності некоректно в логічному плані. Аналіз унікальності дозволяє стверджувати, що вона може бути концептуальною, структурною, елементною тощо. Однак чи можна говорити про крайній ступінь унікальності соціального пріоритету як цілісної системи? Соціальний пріоритет, як цілісна система, може бути, незалежно від об'єктивних оцінок, унікальним не за одним з дескрипторів (за концептом, структурою або елементами), а відразу за двома або трьома з них. Крайній ступінь унікальності – це, на наш погляд, той, який вказує на унікальність відразу за всіма трьома дескрипторами. Якщо в соціальному пріоритеті ми виокремимо унікальне в усіх дескрипторах, ми маємо визнати, що він, як система, є неповторним у цілому серед інших соціальних пріоритетів, а отже, він є унікальним.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що застосування системно-структурного аналізу як методології дослідження соціальних пріоритетів є достатньо актуальним, оскільки надає можливість цілісного пояснення цих ступенів суспільного прогресу. Водночас, пояснюючи цілісність, цей метод випускає специфічність досліджуваних пріоритетів, якщо саме підтвердження їх специфіки через унікальність, проте й вона не завжди пояснює нам специфіку обґрунтування їх суті.

Отже, методологічний аналіз суті й змісту соціальних пріоритетів, як особливого типу раціональності з позицій системно-структурного аналізу та його різновиду – загальної параметричної теорії систем, дозволяють стверджувати, що ці соціокультурні утворення, а саме соціальні пріоритети, є багатими за своїм змістом і це дає можливість не лише уявити, а й обґрунтувати їх особливості на кожному етапі розвитку соціуму.

Джерела та література:

1. Айдукевич К. Картина мира и понятийный аппарат / К. Айдукевич // Философия науки. – 1996. – Вып. 2 : Гносеологические и логико-методологические проблемы. – С. 243.
2. Беталанфи Л. фон. Общая теория систем. Критический обзор / Л. фон Беталанфи // Исследование общей теории систем. – М., 1969. – С. 41.
3. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1975. – С. 168.
4. Кедров Б. М. Классификация наук : в 2 т. / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 543 с.
5. Кохановский В. Т. Философские проблемы социально-гуманитарных наук / В. Т. Кохановский. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – С. 15.
6. Ракитов А. И. Философские проблемы науки : системный поход / А. И. Ракитов. – М. : Мысль, 1977. – С. 54.
7. Рапопорт А. Различные подходы к общей теории систем / А. Рапопорт // Системные исследования : ежегодник. – 1969. – С. 55.
8. Уёмов А. И. Системный поход и общая теория систем / А. И. Уёмов. – М. : Мысль, 1978. – С. 120.
9. Уёмов А. Общая теория систем для гуманитариев : учеб. пособие / А. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас. – Варшава : Wydawnictwo Uniwersytetu Redivira, 2002. – С. 49.
10. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания / А. Ю. Цофнас. – Одесса : Астропринт, 1999. – 308 с.